

ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมเพื่อระบบสนับสนุนการตัดสินใจ ในการประเมินและจัดการน้ำแบบผสมผสาน

Socio-economic Factors in Decision Support Systems for Integrated Water Assessment and Management

เบญจพรรณ เอกะสิงห์^{1,2} กมล งามสมสุข^{1,2} ทีมา โยธาทักดี³ และ วราภรณ์ ปัญญาวดี³

¹ ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร

² ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

³ คณะธุรกิจเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้

บทนำ

ในช่วงปี พ.ศ. 2541-2543 มูลนิธิโครงการหลวงได้ร่วมมือกับ **Australian Centre of International Agricultural Research (ACIAR)** ประเทศออสเตรเลีย เพื่อดำเนินการศึกษาวิจัยโครงการประเมินและจัดการทรัพยากรน้ำแบบผสมผสาน (**Integrated Water Resource Assessment and Management, IWRAM**) ขึ้นในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่แจ่ม โดยมีนักวิจัยจาก มหาวิทยาลัยแห่งชาติออสเตรเลีย (ANU) ร่วมปฏิบัติการกับนักวิชาการฝ่ายไทย การศึกษาในครั้งนั้นยังไม่สามารถหาระบบที่ช่วยการตัดสินใจที่ง่ายและนำไปใช้ได้สะดวก จึงได้มีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติม (**IWRAM II**) ในช่วงปี พ.ศ. 2544-2546 เพื่อให้ครอบคลุมประเด็นปัญหาและการพัฒนาแนวความคิดเชิงบูรณาการอย่างต่อเนื่องเป็นระยะที่สอง โดยแบ่งทีมงานการศึกษาก่อเป็น 3 ทีมประกอบด้วย ทีมงานด้านกายภาพ ชีวภาพ ทำการศึกษาระบบจำลองน้ำ (**Hydrological Model**) และแบบจำลองการปลูกพืช (**Crop Model**) และทีมงานด้านเศรษฐกิจสังคมผสมผสานปัจจัยทางเศรษฐกิจสังคมเพื่อสร้างระบบสนับสนุนการตัดสินใจในการประเมินและจัดการน้ำแบบผสมผสาน การศึกษาด้านเศรษฐกิจสังคมของโครงการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทราบถึงการใช้ที่ดินและน้ำ ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจในการผลิตพืชของเกษตรกร โดยเฉพาะจงสภาพพื้นที่ สภาพดินและน้ำที่เกษตรกรเผชิญ รวมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยทางเศรษฐกิจให้ผสมผสานกับระบบการประเมินและจัดการน้ำทั้งด้านกายภาพและอุทกวิทยา และจำลองการตัดสินใจเลือกปลูกพืชของเกษตรกรในพื้นที่ลุ่มน้ำที่ศึกษา งานมีขอบเขตครอบคลุมพื้นที่ลุ่มน้ำ 3 แห่งคือ ลุ่มน้ำแม่มิม ลุ่มน้ำแม่ปิงส่วน 2 และลุ่มน้ำแม่กวง

วิธีการศึกษา

การวิจัยนี้ได้แบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนแรกเป็นการสำรวจและศึกษาด้านทุนและผลตอบแทนการผลิตพืชแต่ละชนิดทั้งที่เป็นพืชไร่ พืชผัก และไม้ผลที่เกษตรกรทำการเพาะปลูกอยู่บนหน่วยดิน

หน่วยต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำทั้ง 3 แห่ง และการสร้างแบบจำลองการตัดสินใจเลือกปลูกพืชของเกษตรกร ตามเงื่อนไขทางชีวกายภาพ (Biophysical Condition) ต่างๆ

การรวบรวมข้อมูล

การรวบรวมข้อมูลเพื่อประกอบการศึกษาผลตอบแทนจากการผลิตพืช และการสร้างแบบจำลองการตัดสินใจเลือกปลูกพืชของเกษตรกร ได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์เกษตรกรตามแบบสอบถาม โดยสุ่มเลือกเกษตรกรแบบสุ่มตามพื้นที่เพาะปลูกบนหน่วยดินต่างๆ ในแต่ละลุ่มน้ำ โดยให้ตัวอย่างเกษตรกรกระจายตัวตามหน่วยดินที่สำคัญ (พิจารณาจากขนาดพื้นที่) อย่างทั่วถึงหน่วยดินละ 8 ตัวอย่าง นอกจากนี้ยังดำเนินการสัมภาษณ์ข้อมูลทั่วไปทางด้านระบบพืช/พืชทดแทน การใช้น้ำเพื่อการเกษตร การผลิต และการตลาด ตลอดจนปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมจากกลุ่มเกษตรกรในระดับหมู่บ้าน ในพื้นที่ที่มีการสุ่มเลือกตัวอย่างเกษตรกรเพื่อรวบรวมข้อมูลตามแบบสอบถามอีกส่วนหนึ่งด้วย

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูลในด้านผลตอบแทนจากการปลูกพืชได้พิจารณา

1. คำนวณตัวชี้วัดผลตอบแทน 2 ชนิด คือ กำไรสุทธิต่อไร่ และรายรับเหนือต้นทุนเงินสดต่อไร่ (กำไรเบื้องต้น) เจาะจงตามหน่วยดิน ในลุ่มน้ำที่เกี่ยวข้อง
2. สร้างแบบจำลองการตัดสินใจในการเลือกปลูกพืชของเกษตรกร แบบจำลองนี้มี 2 ลักษณะคือ **linear programming** และ **decision tree analysis**

ผลการศึกษา

การสำรวจข้อมูลด้านต้นทุนและผลตอบแทนจากการผลิตพืชบนหน่วยดินต่างๆ ที่กำหนดโดยทีมนักวิจัยจากกรมพัฒนาที่ดินซึ่งได้จัดแบ่งออกเป็น 50 หน่วยดิน (LU) ดำเนินการโดยสำรวจข้อมูลจากตัวอย่างเกษตรกรในหน่วยดินต่างๆ ที่คัดเลือกจากพื้นที่เพาะปลูกตามพิกัดแผนที่ แบ่งการสำรวจออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ดำเนินการสำรวจโดยทีมนักวิจัยด้านเศรษฐกิจจากกรมพัฒนาที่ดิน ซึ่งส่วนใหญ่ครอบคลุมหน่วยดินที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ราบของลุ่มน้ำต่างๆ ทั้ง 3 ลุ่มน้ำรวมทั้งหมดประมาณ 21 หน่วยดินที่แตกต่างกัน และเก็บตัวอย่างได้ทั้งสิ้น 312 ตัวอย่าง (212 ตัวอย่างมาจากลุ่มน้ำแม่ปิงส่วน 2 และอีก 100 ตัวอย่างจากลุ่มน้ำแม่กวัง โดยยังไม่มีข้อมูลจากลุ่มน้ำแม่ริม - ตารางที่ 1) และอีกส่วนหนึ่งสำรวจโดยทีมนักวิจัยด้านเศรษฐกิจสังคมของโครงการฯ ซึ่งครอบคลุมหน่วยดินที่อยู่บนพื้นที่ดอนและที่สูงของทั้ง 3 ลุ่มน้ำ รวมทั้งหมด 19 หน่วยดินที่แตกต่างกัน ได้ตัวอย่างทั้งสิ้น 268 ตัวอย่าง (50 ตัวอย่างจากลุ่มน้ำแม่ริม และอย่างละ 109 จากลุ่มน้ำแม่ปิงส่วน 2 และลุ่มน้ำแม่กวัง - ตารางที่ 1) เมื่อรวมผลการสำรวจทั้งสองส่วนเข้าด้วยกันและจัดจำนวนหน่วยดินที่สำรวจซ้ำกันออกไป การสำรวจทั้งสองส่วนจะครอบคลุมหน่วยดินทั้งสิ้นจำนวนประมาณ 25 หน่วยดิน

ตารางที่ 1 จำนวนครัวเรือนเกษตรกรที่สำรวจข้อมูล จำแนกตามลุ่มน้ำ

ผู้สำรวจ	ลุ่มน้ำแมริม	ลุ่มน้ำแม่ปิงส่วน	ลุ่มน้ำแม่กวง	รวม
		2		
กรมพัฒนาที่ดิน	Na	212	100	312
โครงการ IWRAMII	50	109	109	268
รวม	50	321	209	580

หมายเหตุ: na หมายถึง ยังไม่มีรายงานข้อมูล

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นพบว่า เกษตรกรในแต่ละหน่วยดินมีการเพาะปลูกพืชที่แตกต่างกันและจะเปลี่ยนพืชตามฤดูกาลขึ้นกับสภาพการรับน้ำของพื้นที่ เกษตรกรจำนวนมากเลือกปลูกไม้ผลโดยเฉพาะลำไย ลิ้นจี่ และมะม่วง การเลือกปลูกพืชของเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นการตอบสนองต่อความต้องการของตลาด ผลตอบแทนจากการปลูกพืชของเกษตรกรตัวอย่างที่สำรวจจึงขึ้นอยู่กับราคา that เกษตรกรได้รับเป็นสำคัญ หากเกษตรกรขายได้ราคาที่ดีก็จะมีกำไร แต่สำหรับบางพืชหรือเกษตรกรบางรายที่ขายผลผลิตราคาต่ำก็มักประสบกับการขาดทุนจากการผลิต พืชที่มีศักยภาพในการทำกำไรให้แก่เกษตรกรสูงได้แก่ โหระพา กะเพรา ปทุมมา มะเขือเทศ (เชอริ) สลัดแก้ว โกโก้ หอมญี่ปุ่น ถั่วเหลืองฝักสด หอมแดง และกระเทียม แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าพืชเหล่านี้ล้วนมีข้อจำกัดด้านปริมาณความต้องการของตลาดและในปีที่สำรวจนี้เกษตรกรจะได้รับราคาที่ดี ดังนั้นการที่จะขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชเหล่านี้เพิ่มขึ้นในอนาคตอาจไม่สามารถกระทำได้ตามศักยภาพด้านการผลิตของพื้นที่

ส่วนพืชที่มีศักยภาพในการทำกำไรให้แก่เกษตรกรในระดับต่ำ หรือมักทำให้เกษตรกรต้องขาดทุนได้แก่พืชไร่ชนิดต่างๆ เช่น ข้าว ข้าวโพดฝักอ่อน ดาวเรือง และยาสูบ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ที่ปลูกข้าวมักมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ดังนั้นแม้ว่าเกษตรกรจะประสบกับการขาดทุนจากการเพาะปลูกข้าว แต่หากมีพื้นที่ที่สามารถปลูกข้าวได้ เกษตรกรส่วนใหญ่ก็มักจะเลือกเพาะปลูกข้าวก่อนพืชอื่นๆ (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 ผลตอบแทนจากการผลิตพืชบางชนิดในพื้นที่ลุ่มน้ำทั้ง 3 แห่งที่ศึกษา (บาท/ไร่) ปีเพาะปลูก 2544/45

พืช	ลุ่มน้ำแม่กวัง		ลุ่มน้ำแม่ปิงส่วน 2		ลุ่มน้ำแมริม	
	กำไรสุทธิ	กำไรเบื้องต้น	กำไรสุทธิ	กำไรเบื้องต้น	กำไรสุทธิ	กำไรเบื้องต้น
ข้าว						
ข้าวเหนียวนาปี	-170	1,272	33	1,464	490	1,712
ข้าวเจ้านาปี	-91	1,241	-97	1,379	1,166	1,680
ข้าวเหนียวนาปรัง			-2,050	-988		
ข้าวเจ้านาปรัง	-1,781	-591	478	1,276		
พืชไร่						
ยาสูบ	1,939	3,031	-1,235	3,553		
ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	765	1,162				
ข้าวโพดฝักอ่อน	-636	1,804				
ถั่วเหลือง			-476	607	907	1,940
กระเทียม	3,546	5,507				
พืชผัก						
ถั่วเหลืองฝักสด	6,462	7,756				
กระเพรา-โหระพา	47,829	51,339				
กะหล่ำปลี					188	2,345
โกโก้					8,920	12,220
แครอท					2,389	5,699
ดาวเรือง	933	3,465			-	4,990
ปทุมมา			26,482	29,889		
ปวยเล้ง					1,407	6,880
ผักกวางตุ้ง	2,140	2,829				
ผักกาดขาวปลี					916	2,969
ผักกาดหอมหงษ์			-1,631	3,600		
ผักคะน้า	4,645	5,679				
มะเขือเทศ			14,345	17,774		
มันฝรั่ง			4,171	7,701		
สลัดแก้ว					8,790	11,856
หอมแดง	4,783	5,340	560	3,460		
หอมญี่ปุ่น					4,656	11,136
ไม้ผล						
ลำไย	10,750	13,186	17,067	20,292	3,303	4,605
ลิ้นจี่			19,968	22,492	6,714	7,445
มะม่วง			866	2,825	2,293	6,062
กาแฟ			-6,220	2	-	-14
กล้วย					1,064	2,562
ส้มโอ					-	-131
มะขามหวาน			-3,652	360		
เมี่ยง	-2,267	-18				

ที่มา: คำนวณจากข้อมูลสนาม **หมายเหตุ:** กำไรเบื้องต้น คือ รายรับเหนือต้นทุนที่เป็นเงินสด (รายรับ - ต้นทุนที่เป็นเงินสด) ส่วนการศึกษาผลตอบแทนของเพาะปลูกไม้ผลคิดเฉพาะช่วงเวลาที่ให้ผลผลิต

สำหรับการเพาะปลูกไม้ผลและพืชอุตสาหกรรมพบว่า เกษตรกรในพื้นที่ทั้ง 3 ลุ่มน้ำมีการเพาะปลูกไม้ผลและพืชอุตสาหกรรมที่สำคัญอยู่ 8 ชนิด ประกอบด้วย ลำไย ลิ้นจี่ มะม่วง กัลฉ่าย กาแฟ ส้มโอ มะขามหวาน และเมี่ยง ผลข้อมูลจากการวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนจากการผลิตในเบื้องต้นสำหรับปีเพาะปลูก 2544/45 ชี้ให้เห็นว่า การผลิตลำไยและลิ้นจี่ให้ผลตอบแทน (เฉพาะช่วงที่ให้ผลผลิต) แก่เกษตรกรโดยเฉลี่ยในระดับที่ดีกว่าการปลูกพืชล้มลุก ส่วนการผลิตมะม่วงและกัลฉ่ายยังให้ผลตอบแทนแก่เกษตรกรได้ไม่มากนัก เนื่องจากได้ผลผลิตน้อยและขายได้ราคาต่ำ สำหรับการผลิตกาแฟ ส้มโอ มะขามหวาน และเมี่ยงของเกษตรกรมีผลตอบแทนติดลบหรือขาดทุนจากการผลิต ซึ่งมีสาเหตุมาจากด้านราคาผลผลิตที่ต่ำเป็นสำคัญ

ตามการวิจัยได้ดำเนินการมาถึงปัจจุบัน 18 เดือน ได้เก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลในส่วนของการใช้แรงงาน การใช้น้ำ การใช้ปัจจัยการผลิตอื่นๆ ต้นทุน ผลตอบแทนในระบบพืชต่างๆ เรียบร้อยแล้ว ส่วนในส่วนของการจำลองการตัดสินใจของเกษตรกร ทั้งแบบ **linear programming** และแบบ **decision tree** นั้น กำลังดำเนินการอยู่

อภิปรายผลและเสนอแนะ

ผลการวิจัยนี้มีความหมายเมื่อได้ผนวกกับผลการวิเคราะห์เชิงกายภาพ ชีวภาพ และระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ ซึ่งในปัจจุบัน ก็ได้มีการพัฒนาโมเดลทางด้านการทำนายปริมาณน้ำ และการชะล้างพังทลายของดิน นอกจากนั้นทางฝ่ายเศรษฐกิจสังคม ก็จะได้สร้างกฎเกณฑ์การตัดสินใจของเกษตรกร โดยอาศัยข้อมูลที่ได้มาทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณ การศึกษาพัฒนาระบบสนับสนุนการตัดสินใจการประเมิน และจัดการทรัพยากรน้ำอย่างผสมผสานในครั้งนี มีกรมพัฒนาที่ดินเป็นแกนกลาง ทั้งนี้ในปัจจุบันระบบดังกล่าวยังไม่สำเร็จและยังอยู่ในขั้นของการพัฒนา

คำสำคัญ: การจัดการน้ำอย่างผสมผสาน; ระบบสนับสนุนการตัดสินใจ; เศรษฐกิจสังคมของเกษตรกร